

Bevezetés

E számunkkal megkezdjük a Duna-völgyi - kelet-európai együttélés problémáinak feltérképezését. Hosszútávú munka, amelynek alapja a tények gondos föltárása, értelme pedig a (cselekvési?) lehetőségek felmérése. E pillanatban még a munka terve is csak körvonalaiban létezik, de annyi bizonyos, hogy évekre szól. A romániai magyar kisebbség helyzetének elemzése — amely az e számunkban közölt írások központi témája — e munkának csupán a kezdete.

Miért Erdély és miért a kisebbségi kérdés? A kiindulópont nem egészen veszélytelen (erről még alább), de az is bizonyos, hogy a 80-as évek küszöbén nem lehet a Duna-völgye körül uralkodó viszonyokat feltérképezni anélkül, hogy a kisebbségekről ne beszéljünk. Helyzetük a kelet-európai együttélés egyik kulcskérdése. Hiszen — az egy Lengyelország kivételével — az Oroszországtól errefelé eső Kelet-Európa voltaképpen nem más, mint kisebbségi létek egymásbafonódása. A közös talajból kinövő, de különböző nyelveken beszélő és más-más Istennek hódoló, egymást keresztező nacionalizmusok versengése tette e térséget külső hatalmak könnyű prédájává. Mindez elég ismert ahhoz, hogy a bővebb kifejtéstől ezúttal eltekintsünk.

Erdély sorsa mindennél jobban példázza a közös balsorstól szenvedő, de abban összebékélni nem tudó kelet-európai kisnemzetek nyomorúságát. Lehetett volna belőle — Jászi Oszkár szavával élve — « Keleti Svájc »: lett

belőle Eris almája a Duna-völgye két nemzete között, határ- és nép-taszigálások lehangoló színtere.* Jelenleg Erdélyben található a szovjet határokon inneni Európa számszerűen legnagyobb nemzeti kisebbsége. Amelynek helyzetén éppoly szemléletesen tanulmányozhatók a kisebbségi jogfosztottság tünetei, mint ama bizonyos állatorvosi tankönyv címlapjára pingált paripán a lehetséges lóbetegségek.

Pedig a kisebbségi lét csak etnikai adottság, nem természeti csapás. Vagyis, mint annyi más emberi dolog, kielégítően is rendezhető. Amikor e számot nyomdába küldtük, Spanyolországban éppen két nemzetiség — a katalán és a baszk — nyert el egy olyan méretű kulturális és öngazgatási autonómiát, amelyről eddig csak a legmerészebb federalista tervekben lehetett olvasni. S ezt az autonómiát még csak nem is a fegyverek vívták ki, hanem a spanyol központi államhatalommal folytatott méltányos tárgyalások, majd pedig egy — tartományonként lefolytatott — *igazi* népszavazás. (Az egyszerűség okáért hagyjuk itt figyelmen kívül, hogy az autonómiát előkészítő tárgyalásokat mennyire gyorsította meg a baszk földön évtizedek óta parázsló, s az utóbbi időkben sem lanyhadó terrorizmus.) A federalista struktúrák különben Európa-szerte tért hódítanak; Franciaország kivételével voltaképpen nincs olyan nagy állam, amely valamilyen formában ne ismerné a tartományi autonómiát. A Szovjetunióval ellentétben a « szövetségi köztársaság » fogalma nem reklám-címke, hanem intézményes valóság Nyugat-Németországban, Ausztriában, Jugoszláviában

* « Ha az 1918. évi békecsinálók nagyon kicsivel körültekintőbbek és gondosabbak, akkor e terület konszolidálásának a biztos alapjait 1919 végére le tudták volna fektetni. Tudjuk, hogy ez nem sikerült. Azóta mérhetetlen nehézségek, szenvedések és barbárság ömlött ki erre a területre... » (Bibó István: *A kelet-európai kisállamok nyomorúsága*, Budapest, 1946. — Bibónak ebből a fontos írásából az olvasó hosszabb részleteket talál a Magyar Füzetek 4. számában.)

(hogy Svájcra ne is beszéljünk). E federális alkotóelemeknek, csakúgy, mint az olasz provinciáknak, vagy Belgium két nagy tartományának, önálló belső igazgatásuk van, saját büdzsével, adott esetben nemzeti nyelvvel, s olyan messzemenő kulturális autonómiával, hogy például Bonnban nincs is szövetségi közoktatásügyi minisztérium, az iskolaügyet minden « Land »-kormány saját hatáskörében intézi. (Pedig ott mindenki németül beszél.) A jugoszláv federális intézmények külön elemzést érdemelnének, egyrészt mert arról tanúskodnak, hogy elvben még a kommunista párturalom is fölvehet federalista alakzatot s megtúrhatja egy sor rész-autonómiát; másrészt mert Jugoszlávia külön érdeme, hogy egy nyelvi Babel viszonyai között méltányos megoldásokat tudott kidolgozni még a törpe etnikumok számára is.

E néhány rövid, s szükségképpen hevenyészett utalással csupán annyit akartunk jelezni, hogy Erdély korántsem egyedülálló problémát vet föl, s hogy az ott élő — csakúgy, mint a Szlovákiában és Kárpát-Ukrajnában meghúzódó — magyar kisebbségek jogi és emberi nyomorúsága korántsem *szükségszerű* következménye a Trianonban létrejött, s 1946-ban újból véglegesített területi rendezésnek. Ezt különben a romániai (és szlovákiai) magyarok tapasztalatból is tudják, hiszen állampolgári jogaik különböző stációkon mentek át 1918 óta, sőt még 1945 után sem álltak mindig abszolút nullfokon.

A magyar kisebbségi helyzetek között valószínűleg a romániai a legbonyolultabb, e képletbe ugyanis nemcsak helyi elemek tartoznak, hanem külső determinációk is, melyek közül első helyen áll a román és a magyar nemzeteszmé közötti területi átfedés, az ebből eredő államközi konfliktusokkal, helyesebben azzal, hogy ezek emléke — mint amputált végtagból hátramaradó fantomfájdalom — a mai napig is kísért. Ezt azért említjük, mert nem minden kisebbségi helyzetet terhel ilyen konfliktus-múlt; ez a romániai magyarok külön keresztje. Román részről a volt idők felhánytorgatása többnyire a jelenkori vitát akarja lefullasztani. Magyar részről a múlt gombócként ül a torkon, s igazában senki sem meri végiggondolni, hogy abból mit illik, mit nem illik vállalni; hogy a

trianoni méltánytalanság boncolgatásában meddig *szabad* elmenni. (A « szabad » és « nem szabad » itt valóságos tabukra utal!)

Jelen kötetünk írásai a román-magyar problémát négy oldalról közelítik meg. *Schöpflin György* írása a brit neveltetésű tanárember higgadt és tárgyilagos módján a romániai magyar kisebbség helyzetének ténybeli adottságait tanulmányozza, az összes lehetséges források felhasználásával, ideértve a román hivatalos adatokat is. Schöpflin tanulmánya angolul íródott, s eredetileg a kisebbségi jogokkal foglalkozó, angol alapítású nemzetközi magántársaság (a Minority Rights Group) kiadásában jelent meg: évtizedek óta ilyen részletességgel erről a kérdéstről felmérés nem készült,* s főleg: nem került a világ nyilvánossága elé. Magyar nyelven való közlése két szempontból is indokoltnak tűnt: egyrészt ténygazdagságánál fogva, másrészt mert jó leckét ad abból, hogyan lehet erről a legfájóbb magyar gondról a világ előtt szólni.

Bíró Péter naplója, melynek szellemét olvasóink már egy korábbi számunkból ismerhetik,** ezúttal szinte teljes egészében a kisebbségi probléma körül forog. Bíró (nevezzük így) Romániából szólal meg, s példát mutat arra, hogyan lehet a kisebbségi kérdéshez szomszédgyűlölő, vagy lekicsinylő hátsógondolatok nélkül, európai módra hozzányúlni, s végül is messzebbre jutni a megoldások útján, mint köldöknéző hazafisággal. Bíró a kisebbségek elnyomását a totális állam politikai logikája szempontjából elemzi, vagy helyesebben: abból a szempontból, hogy miként lehetne ebből a logikából *kilépni*.

* Két kivétellel. Az egyik Lázár György írói néven megjelent « Jelentés Erdélyből », amely Schöpflin egyik forrásanyaga (l. Schöpflin szövegének 2. és 14. sz. jegyzetét), a másik Illyés Elemér 1975-ben megjelent könyve: « Erdély változása » (Auróra könyvek, München).

** Lásd « Európai Napló — I », Magyar Füzetek, 3.

Mint már ebből is látni, Bíró igen radikális — mondhatnánk: forradalmi — gondolkodó, politikai programja sokakat meg fog botránkoztatni, de úgy gondoljuk, *kell* az ilyen botrány ahhoz, hogy megtanuljunk a szokványos látószögünktől egy kissé elhajolni. Bíró különben, mint intranzigens elme, nem az a fajta író, aki a könnyű sikert keresi.

Méray Tibor az erdélyi problémát világpolitikai perspektívába helyezi, s ráirányítja a figyelmet arra, hogy a határokon túli magyar kisebbségekkel kapcsolatban nincs magyar politika. Elsősorban nincs politikája a kormánynak, amely évtizedeken át úgy tett, mintha ilyen problémák nem is léteznének, aztán — főként a belső közvélemény nyomása alatt — elkezdett ugyan ímmel-ámmal foglalkozni a dologgal, de egy percig sem gondolt arra, hogy az irányadó szovjet vonaltól független, elképzeléseket dolgozzon ki. Román oldalról állandóan kifejezést nyer az a gyanú, hogy Kádárék minden lépése Erdéllyel kapcsolatban voltaképpen szovjet manipuláció. Hogy ebből mennyi az igazság, azt nem tudjuk, de annyi bizonyos, hogy egy önálló Duna-völgyi politika jobb szolgálatot tenne Magyarországnak, mint a szovjet hűség unos-untalan való hangoztatása. Méray fejtegetése eredetileg a párizsi « Irodalmi Újság » 1978/1-2-i számában jelent meg (itt csak bő részleteket közlünk belőle); sajnálatos, hogy eddig vitát nem váltott ki sem Magyarországon, sem az emigrációban: pedig évek óta ez volt az első kísérlet az erdélyi kérdés politikai megközelítésére.*

S végül *Illyés Gyula*... Az ő megközelítése a becsületében megtámadott ember és író válasza azoknak, akik őt sovinizmussal vádolták azért, mert nyilvánosan szót emelt a magyar kisebbségért. A visszatartott szenvedély írása ez, amely még a támadóval is méltányos igyekszik lenni,

* Kúnszabó Ferenc tanulmányával (« Modern népiertés és az ellene való orvosság », Új Látóhatár, 1978/4-5. sz.), amely az Erdély körüli új magyar álláspont-keresés egy másik fontos kísérlete, egy későbbi számunkban fogunk foglalkozni.

s amelynek érvelését egy egész életmű támasztja alá. Illyés válasza 1978. tavaszán íródott, s tartalmát különösen patetikussá teszi az, hogy — mértéktartó és megértésre törekvő hangvétele ellenére — megjelenésre Magyarországon nem kerülhetett. Illyés fegyelmezetten vette ezt a megaláztatást, mint ahogy elviselte azt is, hogy a nemzet sorskérdéseiről írott tanulmánykötetét a kinyomtatás pillanatában a hatóság elkobozta. Alább közölt írása talán még sokáig kiadatlan maradt volna, ha valamilyen jóindulatú dzsinn ki nem cseni a cenzor fiókjából. Reméljük, hogy a szerző másfél év elteltével sem fogja választát elavultnak vagy tárgytalannak tekinteni. Mi nem tekintettük annak.

*

Az erdélyi helyzettel s a kisebbség követeléseivel kapcsolatos kilátásokról aránylag kevés szó esik e kötetben, s ezek latolgatására ehelyütt sem igen mernénk vállalkozni. Egy dolog a jogos kívánság, s más az, ami abból most, vagy belátható időn belül megvalósulhat. Az esélyek — bizonytalan — latolgatásánál hasznosabbnak tűnik a figyelmet azokra a politikai keretekre, korlátokra és követelményekre irányítani, amelyek a magyar kisebbség jogaiért folyó harc sorsát megszabják.

Az első és legfontosabb pont hogy a kisebbségi kérdés megoldása — Erdélyben csakúgy, mint Szlovákiában — csak a Duna-völgyi együttélés általános feljavulása keretében képzelhető el. Ez túlságosan nagy téma, sem hogy abba itt akár csak vázlatosan is belebocsátkozzunk, a lényeg azonban, hogy vizzálykodásból, az érdekelt nemzetek újabb összeugrásából semmi jó nem remélhető. Ily ártatlan formában e tételt nyilván mindenki aláírná, — csak hogy annak következményei is vannak. Mi sem károsabb, mint örökletes ellenséget látni abban, aki természetes sorstársunk a nyomorúságban, s — célszerű politika esetén — szövetségesünk is lehetne. Mi sem veszélyesebb, mint külső hatalmak támogatására spekulálni. Az erdélyi kérdés jobb rendezését az oroszoktól várni adott esetben még dőreség is: Méray fejtegetése feltárja, hogy miért.

Más szóval, az egyetlen ésszerű orientálódás: a Duna-völgyi együttműködés; ha nem is a kossuthi alapokon (azok az adottságok már nem állnak fönn), ha nem is a Jászi-féle elvek szerint (abban túl sok volt a rózsaszínű világlátás), hanem azon a keserves és lassú, félig kielégítő és kerülőutas módon, ahogyan a történelemben a dolgok egyáltalán fejlődni képesek. Utópia közeledésről, vagy pláne konföderációról álmodozni? A probléma az, hogy más megoldás nincs.

A mai Kelet-Európa tragédiája, hogy az Erdélyhez hasonló kérdések csak zsákutcás megoldásokat ismernek: terület-átcsatolás, népesség-csere, hadüzenet, « lenini nemzetiségi politika ». A Duna-völgyében uralkodó viszonyok között, ahol végső soron mindent zárt ajtók mögött döntenek el, s a változás: megannyi fejbekólintás, a « lenini elvek » alkalmazása az emberiség valóságos diadalmenetének tűnik, s sokak szemében ez a nemzetiségek egyenlősítésének non plus ultrája. Az erdélyi gyakorlat azt mutatja, hogy « a lenini politika » a legjobb esetben — Groza-korszak — a Renner-Bauer-féle kultúraautómia részleges alkalmazását jelenti, valódi politikai képviselet nélkül. Ebből is látszik, hogy a célt merészebben kell megszabni. Legalábbis gondolatilag olyan helyzetet kell szem előtt tartani, amelyben a politikai képviselet is lehetséges és a kisebbségek lényegbeli egyenlőtlensége is megszüntethető. Jól tudjuk, hogy óriásit markolunk, hiszen egyik követelményünk a totalitarizmust, a másik pedig a nemzetállamot kérdőjelezi meg. Perspektívákról lévén szó, e problémák nem kerülhetők meg.

Esélyeinken nagyot lendítene, ha a külföld támogatását keresve végre leszoknánk a pusztán magyar központú gondolkodásról, s ügyünket európai keretbe helyeznénk. Jó adag önáltatás van abban, ahogy a külföldi magyarok egyik-másik csoportja a román állam ellen « a nyugat » megértésére apellál. A kisebbségi és emberi jogokat illetően rokonszenv természetesen van — a Schöpflin-jelentés angol és francia nyelvű közzététele is ezt mutatja —: csak azt ne gondoljuk, hogy ez az elvi rokonszenv hatálytalanítja a külpolitikai megfontolásokat és aktív « magyarbarátságként » jelentkezik. Ehhez nem elég, hogy kisebb-

ségi peranyagunk jó. Még ennek megítélését is befolyásolja, hogy egy-egy nyugati nemzetben belül a közvélemény hogyan érzékeli a saját — regionális vagy egyéb — kisebbségeivel kapcsolatos jogi, kulturális vagy egyéb problémákat. Például a franciákhoz fordulva ne feledkezzünk meg se 1918-ról, se a francia külpolitika kisantant-reflexeiről, sem pedig arról, hogy a mindent beolvasztó nagyromán nemzetállam képzetéhez éppen Franciaország szolgáltatta a mintát! Franciaországban máig is sokan hajlamosak a magyar követelések mögött békebontást szimatolni, más nyugati államokban könnyebb a magyar kisebbségek sorsa iránti felhőtlen, elvi érdeklődésre bukanni.*

Európa persze a határainkon kezdődik. Duna-völgyi kibontakozásra törekedve mindenekelőtt szomszédaink helyzetét-helyét kell a világban az eddiginél nagyobb fogékonysággal felmérnünk, tudomásul véve, hogy a szomszéd államok *magukban is*, azaz nemcsak a magyar kisebbségi probléma vetületében *léteznek*. A társnépek sorsa iránt őszintén érdeklődni, az országaikban utat kereső reformtörekvésekkel és polgárjogi mozgalmakkal aktív szolidaritást vállalni: magyar érdek.** Sohasem fogunk eljutni egy európai hatású magyar politikához, ha nem

* A 80-as évek küszöbén kedvező támpontot nyújt a magyar ügynek az a már említett körülmény, hogy Európa a regionális és nemzeti autonómiák korszakába lépett. Ceaușescuék türelmetlen nacionalizmusa nemcsak sérelmes, hanem — anakronisztikus is.

** Szabad fórum rovatunkban helyet adunk egy Budapestről érkezett « nyílt levélnek », amelyben három magyar ellenzéki gondolkodó elmagyarázza, miért nem maradhat közömbös a csehszlovák polgárjogi mozgalmat sújtó intézkedések iránt. Elgondolkodtató szöveg. Mint ahogy örvendetes tény, hogy a Charta 77 embereinek perbefogása és elítélése ellen több száz budapesti értelmiségi emelte fel nyilvánosan szavát, 1979. október végén.

szakítunk a provincializmussal, a befelé forduló önsajnálattal, a múltba-meneküléssel, az « egyedül vagyunk » jellegzetesen magyar ideológiájával. Természetes, hogy mindenkinek a maga baja fáj a legerősebben, az európaiság azonban azzal kezdődik, hogy a másik baját is tudomásul vesszük, s azt nem kézlegyintéssel, vagy kárörömmel intézzük el, hanem megpróbáljuk a magunk gondjával összekapcsolni.

A szomszédos országokban élő magyar kisebbségek iránti érdeklődés fellángolása a hazai közvéleményben örvendetes és jó dolog, amennyiben 1956 óta első ízben ad teret a nemzeti önérzet és a nemzeti önérdek spontán kifejeződésének. De vigyázzunk, hogy a magyar-központú aggodás előmozdítsa és ne *helyettesítse* a politikai gondolkodást; hogy a határokon túli magyarság féltése ne homályosítsa el a köztudatban az alaphelyzetet, mely is a külső szuverénitás hiánya és a belső szuverénitás megnyírbáltsága. Nagy baj volna, ha az Erdéllyel való tördés a nemzeti önérzet ébresztőjéből annak szurrogátumává válnék.

K.P